

HELENA BRETFLDOVÁ

VÝZNAM ČESKÉ MARXISTICKÉ MEZIVÁLEČNÉ FILOZOFICKÉ TRADICE PRO FORMOVÁNÍ ČESKÉ FILOZOFIE PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Historický proces osvojování marxismu v jednotlivých zemích má své zvláštnosti týkající se mj. i procesu přijímání jeho tří stránek. Marxismus totiž nebývá pochopen naráz, ve své úplnosti a celistvosti, ale postupně, přes jednotlivé své komponenty. V závislosti na společenském životě bývá tedy preferována buď některá z částí, nebo dokonce pouze některé otázky té či oné složky marxismu.¹

S raným dílem Karla Marxe se u nás jako první filozofové setkávají čeští hegelianci (*Ignác Jan Hanuš, Augustin Smetana, František Matouš Klácel*), ale zůstává jim cizí;² ideje marxismu jsou u nás tlumočeny až na začátku poslední třetiny minulého století, a to zásluhou tzv. průkopníků socialismu (*Josefa Boleslava Pecky, Ladislava Zápotockého, Josefa Hybeše, Pankráce Krkošky*), kteří je propagují na stránkách dělnických časopisů. Tehdy však byl marxismus pokládán především za „sociální vědu“, za národohospodářskou teorii.³ K pochopení filozofičnosti marxismu bylo totiž třeba jistých předpokladů — především filozofické tradice —, aby vznikla potřeba klást otázky po filozofických kořenech sociálních teorií.⁴ V této „dřevní době“ českého marxistického myšlení ještě chyběla revolující filozoficky vzdělaná inteligence, která by stála na pozicích dělnické třídy a zprostředkovávala jí tuto oblast marxismu.

K adekvátnější odezvě na filozofickou stránku marxismu došlo až po první světové válce, kdy u nás vzrostl zájem o dění v porevolučním Rusku. Už kritika marxismu vedená pod heslem boje o „český socialismus“ ukazovala nutnost prohloubit znalost filozofické stránky marxismu v řadách jeho stoupenců. Existence revoluce aktualizovala smysl Marxovy teorie, praktickou uskutečnitelnost jeho idejí. Následující období boje o „návrat k Marxovi“ bylo jednak hledáním cest k filozofickému základu marxismu, jednak dobou osvojování leninismu jako teoretického východiska rozvoje marxistického myšlení. V předmnichovském Československu se pak na stranu levice postavila řada pokrokových intelektuálů.⁵ Až na několik výjimek nebyla v té době marxisticko-leninská teorie záležitostí „profesionálních“ filozofů, ale především politických činitelů, pokrokových

publicistů, právníků, umělců, vědců a literátů.⁶ Ani v tomto období se marxistická filozofie u nás většinou neobjevuje v podobě „čisté filozofické teorie“, ale např. ve spojení s právní problematikou.⁷ Ve 20. a 30. letech vycházely podněty k filozofickým analýzám z oblasti a) praktické politické činnosti; b) propagace leninismu (např. překlady Leninových prací); c) formování světonázorových aspektů kultury; d) zkoumání filozofické problematiky vědních oborů.

Do sféry politiky a světonázorové výchovy patřily také práce o revoluci, o teorii a metodologii revolučního boje.⁸ Velkou úlohu v propagaci marxistické ideologie měly časopisecké články (Komunistická revue, Dělnická osvěta, Var, Tvorba aj.) i práce Šmerala a Fučika o cestách do SSSR.⁹ Důležitou roli sehrála i překladová literatura, především Leninových prací Stát a revoluce (1920) a Materialismus a empiriokriticismus (1933).

Světonázorové či dokonce filozofické impulsy vycházely u nás především z oblasti kultury: provázely vlastní cestu jednotlivých forem určení k socialistickému realismu. Objevovaly se při rozvoji marxistické kritiky, při hledání orientace v divadelnictví apod. Touto cestou šli např. S. K. Neumann, Jiří Wolker, Jindřich Honzl, Julius Fučík, Bedřich Václavěk a další.¹⁰

Z řady propagátorů marxismu v naší meziválečné kulturní frontě se postupně vydělují osobnosti, které již můžeme označit jako marxistické filozofy. Už ve 20. letech se studiem filozofické stránky Marxova díla systematicky zabýval Jaroslav Kabeš. Jeho stati Filozofický vývoj mladého Karla Marxe a Filozofický charakter marxismu (1925—26) tvoří celek považovaný za první marxistickou monografii o Marxově filozofickém vývoji, která u nás vznikla. Kabeš spolu s dalšími českými marxisty usiloval o to, aby marxismus nebyl chápán jako soubor hotových pouček, nýbrž aby byl začleněn do historických souvislostí, aby byla pochopena jeho geneze. Osvojením materialistické dialektiky vynikl Eduard Urx, autor významných statí,¹¹ kritik Královky Československé filozofie a Tvrdeho Logiky. Posledně jmenované práce dokládají, že se marxistická filozofie začala zabývat i vztahem k soudobé nemarxistické české filozofii, k osobnostem, jako byli F. Krejčí, J. Král a J. Tvrdý. Urxovy kritické stati výrazně ovlivnily teoretika umění Bedřicha Václavka, který se stal předním představitelem marxistické estetiky a literární vědy.¹² Další výraznou osobností rodící se české marxistické filozofie byl literární vědec a historik Kurt Konrad (vlastním jménem Kurt Beer), autor Dějin husitské revoluce, v nichž mu šlo i o filozofický výklad fenoménu revoluce. Snad nejlepším znalcem Leninovy filozofie v předválečném Československu byl Ladislav Szántó. Na přelomu 20. a 30. let se k nim připojil absolvent brněnských filozofických studií Ludvík Svoboda, který v brněnské Sociologické revui po léta informoval o filozofické, sociologické a estetické knižní produkci SSSR. Jako první u nás se pokusil o shrnutí dosavadního vývoje sovětské filozofie, a to v monografii Filozofie v SSSR (1936).

Období po skončení druhé světové války bylo pro Československo rozhodující fází boje o charakter republiky, a tedy také o světonázorovou (a tím i filozofickou) orientaci nově se formujícího státu. Před českou marxistickou filozofií stál nejtěžší úkol v její dosavadní historii — v nově oživené konfrontaci s ostatními filozofickými směry (v níž byla handicapována poměrně krátkou tradicí a malým počtem „odborných“ filozofů)

prokázat dostatečnou teoretickou vytríbenost, smysluplnost a životnost svých idejí. Během prvních poválečných let musel marxismus „dozrát“ k tomu, aby byl schopen stát se filozofií a vědeckým světovým názorem nově vznikající společnosti.

Obnovování české marxistické filozofie bylo v té době ovlivněno zásadní skutečností: do poválečného života vstoupila marxistická kultura a filozofie značně oslabena. Z těch, kteří v meziválečném období projevíli smysl pro filozofickou stránku marxismu, chyběli E. Urx, J. Šverma, K. Konrad, J. Fučík, B. Václavek a další. Na svou dřívější filozofickou činnost mohli navázat Z. Nejedlý, L. Svoboda, L. Szántó a L. Štoll. K nově se formující marxisticko-leninské filozofické frontě se připojili i někteří filozofové, kteří před válkou patřili k jiným filozofickým směrům. Ovlivnění zkušenostmi z válečných let se začali orientovat k marxismu. V některých případech to byly osobnosti, které pouze upevnily svůj předválečný zájem o marxismus; ve všech případech šlo o myslitele, kteří v dialektickém materialismu našli cestu k řešení svých filozofických problémů. Chci zde připomenout především Mirko Nováka, Jiřinu Popelovou a Ladislava Riegra. *Mirko Novák*, po válce první ředitel filozofického a estetického semináře filozofické fakulty brněnské univerzity, marxistickou metodou zpracovával především estetickou problematiku. *Ladislav Rieger*, někdejší novokantovec, našel zase řešení svých noetických problémů v marxistické gnoseologii. *Jiřina Popelová* dospěla k historickému materialismu jako k jedinému směru, který naplňoval její představu světového názoru opřené o pevnou hierarchii hodnot a usilujícího o překonání historického relativismu.

V letech 1945—1948 nešlo ještě ani tak o rozvoj marxisticko-leninské filozofie jako samostatné disciplíny, ale především o boj proti vlivům doznívající tradice pozitivismu, masarykismu, fenomenologie, existencialismu, strukturalismu a některým filozofiím náboženství. V tomto duchu vystoupil i *Zdeněk Nejedlý* svým Slovem o české filozofii na zasedání Jednoty filozofické v roce 1946; to pak bylo citováno jako programové prohlášení poválečné české marxistické filozofie.

Po Únoru 1948 nároky na marxisticko-leninskou filozofickou práci dále narůstají. Výuka marxisticko-leninské filozofie je zařazena do studijních plánů vysokých škol a je třeba zajistit její kvalifikovanou výuku. Na vysoké školy tak přichází řada nových učitelů, především z řad marxisticky orientovaných středoškolských profesorů a politických pracovníků. Např. na filozofickou fakultu brněnské univerzity nastupují *Živan Vodseďálek*, *Josef Macháček*, *Gustav Riedel* a mnozí další. Právě cesta Gustava Riedla k filozofii a k učitelství filozofie je typickým příkladem cesty předválečného marxisty-člena KSČ a Levé fronty, u něhož po Únoru dosavadní propagace revolučních idejí a praktická politická činnost přerostly ve vlastní vědeckou aktivitu v oblasti dialektického a historického materialismu a jeho dějin. Po osvobození Československa působil znovu jako stranický pracovník, ale hned po Únoru byl pověřen (od prosince 1949 s titulem suplujícího profesora) přednáškami marxistické filozofie na univerzitách v Brně a v Olomouci. Jeho hlavním úkolem bylo však vybudování a řízení katedry dialektického a historického materialismu na filozofické fakultě brněnské univerzity, na níž se v letech 1950—52 stal

i děkanem. Filozofické veřejnosti je znám především prací Ludvík Feuerbach a mladý Marx, která však vyšla až po jeho tragické smrti v roce 1962. Chtěl jí přispět ke kritice reformistických a revizionistických interpretací geneze marxismu.

Rozvoj i ohlas marxisticko-leninské filozofie v poválečném období byl ve svých počátcích, zvláště po roce 1948, brzděn a zeslabován tehdejšími dogmatizujícími tendencemi; nově posílený filozofický směr — marxismus — se začal výrazněji prosazovat po roce 1953, kdy byl mj. založen i Filozofický časopis. Jeho vznik zpětně signalizoval rozvíjející se českou marxistickou filozofickou práci. Pokud ovšem budeme chtít zaznamenat vývoj českého marxistického filozofického myšlení v jeho celistvosti, budeme muset ke jménům, jež jsem zde připomněla v souvislosti s meziválečnou a poválečnou marxistickou filozofií v Československu, připojit i jména osobností, které se na jeho formování podílely jen dočasně, které však ním méně přispěly k tomu, že se marxismus nakonec stal skutečně a plně vědeckým světovým názorem, k němuž se hlásí naše společnost.

¹ Dubský, I.—Strohs, S.: *Marxistická filozofie v českých zemích*. In: *Filozofie v dějinách českého národa*. Praha, NČSAV 1958, s. 237.

² Tamtéž, s. 243.

³ O tom podrobněji viz Červinka, F.: *Marxistická filozofie v Čechách před první světovou válkou*. Filozofický časopis XIII (1965), č. 4, s. 569.

⁴ Dubský, I.—Strohs, S.: *Marxistická filozofie v českých zemích*, s. 239.

⁵ Byl to např. Z. Nejedlý, K. Konrad, J. Hrdina, B. Václavek, J. Wolker, J. Fučík, J. Kabeš, K. Teige, F. Halas a mnozí další. Někteří z nich později vstoupili do KSČ.

⁶ Strohs, S.: *Cesta demokratické inteligence k filozofii marxismu-leninismu*. In: *Mirko Novák — filozof a estetik*. Brno, FF UJEP 1982.

⁷ Bretfeldová, H.: *Josef Hrdina. Zamyšlení nad odkazem jednoho z propagátorů marxismu u nás*. Sborník prací FF BU B 31 (1984), s. 65—72.

⁸ Např. *Dějiny KSČ* od P. Reimanna vydané roku 1931 se staly podnětem pro diskusi, v níž vznikla i stať E. Urxe *Marxistická metodologie v Reimannových Dějinách KSČ*.

⁹ Viz Sobáňová, L.: *Česká marxistická filozofie 1945—1948*. Diplomová práce. Brno, FF UJEP 1965.

¹⁰ Sem patří i diskuse o fašismu a kultuře vedená na stránkách *Tvorby* v letech 1930—31, v níž E. Urx, K. Konrad a B. Václavek vyzvedli nutnost dialektického přístupu k poznání každé společenské skutečnosti. Václavek a Konrad podali též filozofickou kritiku surrealismu.

¹¹ Urxova kritika děl Krále a Tvrdého dokládá, že se marxistická filozofie v té době zabývala i vztahem k soudobé české nemarxistické filozofii, k osobnostem, jako byli Krejčí, Král a Tvrdý.

¹² Jeřábek, D.: *Bedřich Václavek*. In: *Jiří Dimitrov*. Sborník. Brno, FF UJEP 1985.